

IRONIAA VAI EI?

TEKSTIN MERKITYKSESTÄ JA SEN TUTKIMISESTA

ESIMERKKI

Kerran eräs ystäväni toi minulle tekstin, josta hän halusi kuulla mielipiteeni: ironiaa vai ei? Tekstin oli kirjoittanut hänen suomea vieraana kielenä opiskeleva oppilaansa. Ystäväni mielestä tekstin voi toisaalta lukea neutraaliksi kuvaukseksi neutraalista dialogista, toisaalta siihen tuntuu eri tasoille sisältyvän jonkinlaista pilkallisuutta tai leikillisyyttä. Juuri tuo peitellysti ilmaistun kritiikin tai leikin mahdollisuus sai ystäväni arvelemaan tekstiä ironiseksi.

Tässä artikkelissani etsin vastausta ystäväni kysymykseen. Koska tilaa on niukalti, rajaan aineistokseni minulle tuodun jutun alun. Se on tässä, sanastoltaan ja lauserakenteiltaan jonkin verran muokattuna; lisäksi olen numeroinut virkkeet:

1) Vaimo ja mies juovat talvisena lauantaina aamuteetä keittiössä. 2) Suunnittelevat ruokaostoksia. 3) Keskustelevat, aikooko mies mennä illalla juhlimaan. 4) Hänet on kutsuttu viettämään yhden kaverin polttareita. 5) Mies sanoo, että polttareissa on varmaan tylsää, hän inhoaa koko instituutiota. 6) Hän haluaisi sitä paitsi jatkaa hyvin sujunutta nenänvalkaisukuuriaan. 7) Mutta mistä sen tietää vaikka hän päätyisikin polttareihin: 8) — Jos mä vaikka pääsen sellaseen tunnelmaan. 9) — Tuo mulleki kaupasta pullo punkkua. 10) Vaimo on nähnyt näitä juhliinmenokamppailuja ennenkin ja havainnut niissä tietyn kaavan: mies manipuloi jöröyttään, ottaa kunnon pohjat kotona — ja lopulta löytää kuin löytääkin itsestään sosiaalisen vaihteen. 11) Sen turvin hän suureksi hämmästykseseen tulee juhlineeksi aamuun asti. —

¹ Kiitän Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa 29.1.1999 pidetyn seminaarin Teksti, tekstintutkimus ja traditio osanottajia kommentista. Erityisesti Pirjo Hiidenmaan, Marja-Liisa Kurosen ja Maria Vilkun sanat ovat itäneet, kun olen muokannut alustuksestani tätä artikkelia. Virittäjän nimettömät arvioijat esittivät hedelmällistä kritiikkiä, Susanna Shore ja Jyrki Kalliokoski lisäksi tervehdyttäviä karsinta- ym. ehdotuksia. Matti Larjavaaralle suuri kiitos niin monivuotisesta ajatustenkylvöstä kuin tekstini loppuvaiheen ankarasta puutarhuroinnistakin.

TAVOITTEET JA TAUSTAOLETUKSET

NÄKÖKULMA JA TUTKIMUSONGELMA

Ystävänä kysymys osoittaa, että yhden ja saman tekstin voi lukea monin tavoin. Samakin tulkitsija löytää perusteluja muun muassa sekä ironiselle että ei-ironiselle lukutavalle. Et sin esimerkistämme niitä piirteitä, jotka mahdollistavat erilaiset tulkinnat. Täten toivon jäljittäväni sitä, miten tekstin merkitys ylipäättään tulkitaan. Teksti kiinnostaa minua siksi, että kielelliset merkitykset reaalistuvat aina teksteinä. Ja tulkinnan tutkiminen tarjoaa näkökulman paitsi tekstiin myös siihen kudottuihin intentioihin: tulkitessamme tekstejä käytämme hyväksi kokemuksiamme tekstien tuottajina. Itse asiassa tekstin tulkinta on yhtä aktiivista merkitysten tuottamista kuin intentioidenkin tuottaminen tekstiksi (Bakhtin 1987: 68–69; Goodwin ja Durantti 1992: 18). Ironian tutkimisessa tulkinta on mielekkäin näkökulma siksi, että vasta tulkinta paljastaa, onko ironia onnistunut — siis välittynyt tuottajalta tulkitsijalle eli kielentynyt (vrt. Barbe 1995: 70, 118, 121).²

Ironia on kielellisestä merkityksestä kiinnostuneelle hyvä tutkimusaihe siksi, että se tarjoaa tekstin tulkintaan toisaalta tarkkarajaisen, toisaalta monipuolisen ja laajan näkökulman. Ironia on erotettavissa omaksi merkityslajikseen, pilkaksi, mutta pilkkaa ei yleensä ilmaista millään »ironeemeilla» — vakiintuneilla morfeemeilla, lause- tai tekstirakenteilla, prosodioilla tai ilmeillä — jotka automaattisesti paljastaisivat sen, vaan ironisuus paljastuu usein vasta noiden piirteiden suhteesta tilanteeseen. Kuitenkin kun kerran myös ironiassa on kyse kommunikoinnista, siis yhteisestä viestimisestä, oletan, että erilaisissa ironisissa intuitioissa on jotain yhteistä. Tuota yhteistä selvitän. — Päämääriini pyrin vastaamalla esimerkkitekstimme pohjalta seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Löytyykö tekstistä intuitiivisesti tulkiten ironiaa?
- 2) Mitä tuo ironinen jakso tarkoittaa?
- 3) Kuka/mikä on ironian uhri/kohde?
- 4) Kuka ironisoi?
- 5) Missä ironia sijaitsee?

Näihin ironista intuitiota hahmottaviin kysymyksiin vastaaminen valaisee paria periaatteellisempaa kysymystä:

- 6) Millainen teksti ylipäättään voidaan tulkita ironiseksi?
- 7) Mitä ironia käsitteenä kulttuurissamme tarkoittaa?

Kysymyksiin 6 ja 7 vastaaminen edellyttää metodisia pohdintoja:

- 8) Kuinka paljon tekstien tulkinnasta/ironiasta voi väittää yhden tapaustutkimuksen perusteella? Millä ehdoin?

² Vaikka näytteemme on katkelma, pidän sitä kuitenkin tekstinä ja sen tutkimista siis tekstin ja merkityksen tutkimisena. Näytehän on sekä materiaa (kirjaimia paperilla) että itsensä ulkopuolelle viittaavia symboleita, joista muodostuu merkityksiä ja merkitys (Halliday ja Hasan 1980: 2; Vološinov 1990: 25–32). Ensinnäkin sen elementit sidostuvat toisiinsa lineaarisesti ja muodostavat kohererentin jatkumon: kerronta suhteutetaan kautta linjan kerrontahetkeen joko preesensin tai perfektin avulla ja 1. virkkeessä esitellyt *vaimo* ja *mies* ovat referentteinä mukana kaikissa virkkeissä, milloin toiston avulla, milloin pronomineina, milloin elliptisesti. Toiseksi näytteestä hahmottuu kokonaiskoherenssi, siis erästä keskustelutilannetta tekstilajikonventioiden mukaisesti kuvaava kokonaismerkitys, joka muodostuu lineaarisen koheesion lisäksi kontekstin avulla.

Kielellinen merkitys sijaitsee osin tekstissä, osin kontekstissa. Tekstin tarjoamat tulkintavihjeet topiikista, tekstilajista, erilaisista diskursseista ja ideologioista jne. — tekstinsisäinen konteksti — yhdistyvät lukijan tajunnassa hänen aikaisempiin kokemuksiinsa. Nämä ja tekstin fyysinen kirjoittaja yhdessä fyysisen vastaanottajan ja tämän odotusten ja normien kanssa kuuluvat tekstinulkoiseen kontekstiin. Tekstin sisällä tulkintaan vaikuttaa myös konteksti; esim. sama sana tai lause eri kohdissa tekstiä voi merkitä eri asioita. Konteksti kaikkineen on siis kaksisuuntainen käsite: yhtäältä siihen kuuluu tekstiin kirjoittuneita, erilaisiin konventioihin ja normeihin pohjaavia tulkintavihjeitä, toisaalta se ympäristö, johon teksti syntyy ja joka on olemassa ilman tekstiäkin (vrt. Goodwin ja Duranti 1992).

Tekstit ovat aina monitulkintaisia: se tekstinulkoinen konteksti — odotukset, intertekstit, tulkintakyky yms. — johon teksti eri tulkitsijoiden (ja eri hetkinä samankin tulkitsijan) tajunnassa törmää, vaihtelee yksilöittäin, ryhmittäin ja tilanteittain ja vaikuttaa siis eri tavoin siihen, mitä tekstinsisäisiä tulkintavihjeitä kukin kulloinkin poimii. Tekstin monitulkintaisuus on yksi särmä kielellisen monimerkityksisyyden (Bahtin 1991: 290; Vološinov 1990: 124) prismassa. Monimerkityksisyyttä voi tarkastella myös tekstien ja merkitysjärjestelmän välisenä asiana. Jos vaikkapa sanalla *tuoli* on kielitajussamme ensisijaisesti merkitys 'istuin' ja käytämme tuota sanaa metaforisesti jonkun virka- asemasta, voimme kutsua tuota metaforaa *tuolin* epäsananomukaiseksi käytöksi. Tässä on kuitenkin otettava huomioon se, puhutaanko merkityksestä dia- vai synkronisesti: *tuoli* merkityksessä 'virka-asema' on vakiintunut kieliyhteisöömme, niin että sen metaforinenkin merkitys on jo osa synkronista merkitysjärjestelmää ja siis epäsananomukainen vain diakronisesti tarkasteltuna. Kun jäljempänä puhun tekstin tai ilmauksen monimerkityksisyydestä, tarkoitan tutkimusnäkökulmani mukaisesti nimenomaan monitulkintaisuutta. Ja kun puhun (epä)sananomukaisesta tai (epä)suorasta merkityksestä, suhteutan sananomukaisuuden tai suoruuden synkroniseen merkitysjärjestelmään.

IRONIAN MÄÄRITTELY ALUSTAVASTI

Antiikista asti on kilpaillut kaksi ironian määritelmää:

- A) Aristoteleen mukaan (Barbe 1995: 62) ironisella ilmauksella tarkoitetaan päinvastaista kuin sanotaan. (Myöhemmin ajatusta kehitelleet mm. Grice 1975: 53; Kautfer 1981: 504; Myers Roy 1981: 413; Haverkate 1990: 83–89; Kohvakka 1997: 22.)
- B) Ciceron ja Quintilianuksen mukaan (Barbe 1995: 62–63) ironisella ilmauksella tarkoitetaan muuta kuin sanotaan. (Suomessa ajatusta kehitelleet mm. Erkki Itkonen 1966: 371; Laitinen 1988: 58–60.; Kohvakka 1997: 22.)

Näitä määritelmiä (kumpaakin tai jompaakumpaa) ovat kritisoinneet monet ironian nykytutkijat (esim. Sperber ja Wilson 1986: 241; Gibbs ja O'Brien 1991: 525; Rahtu 1991a: 115–116; Barbe 1995: 9, 11–12, 17, 30–31). Ensinnäkään mikä tahansa päinvastoin sanominen ei voi saada ironista tulkintaa. Voinhan vaikkapa kehua toisen kamalaa kampausta ihan vain kohteliaisuuttani tai valehdella olleeni juhliassa vesiselvä, vaikka olisin ollut umpihumalassa. Kohteliaisuus ja valehtelu saattavat johtaa samanlaiseen kielenkäyttöön kuin ironiakin, mutta niiden päämäärät poikkeavat ironian päämääristä: kun kohte-

lias haluaa kätkeä toisen kasvoja uhkaavat asenteensa ja valehtelija totuuden, ironisoija nimenomaan sirottelee viestiinsä vihjeitä todellisesta asenteestaan (vrt. Myers Roy 1981: 421; Kaufer 1981: 508–509; Barbe 1995: 118–129). Mutta tuo vihjaamalla esitetty asia- tai mielentila ei suinkaan aina löydy ironiseksi aiotun ilmauksen »vastakohdasta» — sen enempää kontraarisesta kuin kontradiktorisestakaan (vastakohtamerkityksistä ks. Lyons 1978: 272). Toiseksi: joka määrittelee ironian vain »muun» sanomiseksi kuin tarkoitetaan, ei pysty erottamaan sitä muusta monimielisestä kielenkäytöstä, esim. metaforasta, metonymiasta, liioittelusta tai mistä tahansa vihjailusta. (Sitä paitsi mikään ei estä käyttämästä metaforaa, metonymiaa, liioittelua tai mitä tahansa vihjailua ironian ilmaisuun.)

Koska ironia on yksi epäsananomukaisen kielenkäytön laji ja koska sillä on monia yhteisiä piirteitä muiden vihjailevien puhetapojen kanssa, määrittelen ironian suhteuttamalla sen noihin lähikäsitteisiinsä. Ensinnäkin rajaan ironiaksi vain intentionaaliset merkitykset, joten ns. kohtalonironia (eli määrättyyppinen yhteensattuminen) jää tutkimukseni ulkopuolelle (vrt. Haverkate 1990: 78). Tarkoitan ironialla kyllä vihjailua, mutta vain sellaista, jonka päämääränä on esittää ivaa, pilkkaa tai kritiikkiä (kritiikin esittäminen on ironian funktiona myös monien muiden nykytutkijoiden määritelmässä; hyvä yhteenveto on esim. Barbe 1995: 33–51; ks. myös Kohvakka 1997: 22). Ironialla on aina joku uhri (ivaa persoonaa tai ihmistyyppiä) ja/tai jokin kohde (jonkun lausuma, asenne tai käytös). Ironian voi laskea myös kielellisen leikin ja huumorin piiriin — muistaen, että kaikki huumori tai leikki ei tietenkään ole ironiaa eikä välttämättä edes epäsananomukaista kielenkäyttöä.

Määrittelen siis ironian komponenttiensa mukaan: se on epäsananomukaisesti esitettyä kritiikkiä, jolla aina on tuottajansa, uhrinsa ja kohteensa. Näin ironian piiriin mahtuu itseironia (tuottaja ja uhri samat), sarkasmi (ehkä hiukan »suorempaa» ivaa kuin ironia³), parodia (esityksen muodon ivaaminen jäljittelemällä⁴) sekä satiiri (esityksen sisällön, esim. arvojen, ivaaminen⁵). Kun termeillä ironia, itseironia ja sarkasmi kuvataan tietynlaista asennetta tai intentiota, termeillä parodia ja satiiri kuvataan yleensä tekstilajeja. Kategoriat eroavat toisistaan pääasiassa uhrin tai kohteen perusteella, mutta niiden jokaisen konstitutiivinen piirre on kritiikin tai pilkan esittäminen epäsananomukaisin ilmauksin — siis ironia.

Edellä kuvaamaani tilanteista ja luovaa ironiaa kutsun *a i n u t k e r t a i s e k s i* ironiaksi. Mutta on myös tilanteeseen, fraseologiaan, sanastoon, intonaatioon tai jopa ortografiaan *k o n v e n t i o n a a l i s t u n e i t a* tapoja ilmaista epäsananomukaisesti kritiikkiä (vrt. Barbe 1995: 22–24; Kaufer 1981: 497). Kulttuurissamme on mm. melko yleistä kiittää epämieluisista asioista tai kehua silloin, kun oikeasti tarkoitetaan kritisoida. Kun vaikkapa äiti sanoo kuraisista lapsistaan, että *siistiä joukkoa* (Erkki Itonen 1966: 371), lausuman ulkoinen konteksti on niin ilmiselvästi riidoin ilmauksen kanssa, että kehu on lähes pakko tulkita moitteeksi tai naureskeluksi. Tai vaikka tyytymättömyyttä ilmaistaisiinkin

³ Esim. Nykysuomen sivistyssanakirjassa *ironia* selitetään 'epäsuoraksi ivaksi' ja 'salaivaksi', *sarkasmi* taas 'purevaksi ivaksi'. Myös englanninkielisessä kulttuurissa termit näköjään erotetaan ivan tai kritiikin esitystavan suoruuden perusteella; ks. esim. Nash 1986: 152–154 ja Barbe 1995: 27–29. Barben näkemys sarkasmita tulee lähelle sitä, mitä jäljempänä nimitän konventionaaliseksi ironiaksi.

⁴ Laajempi näkemys parodiasta Nashilla, jonka mukaan parodia voi kohdistua myös esityksen sisältöön (1986: 91, 94–99).

⁵ Satiirin ja parodian eroista ks. Nummi 1985: 53. Kohvakan mielestä (1997: 208) ironia eroaa sekä parodiasta että satiirista, koska parodiassa ja satiirissa kritiikin kohteet ilmaistaan avoimesti ja koska satiirit ja parodiat eivät aina ole ironisia. Kohvakan näkemys on siis tasan päinvastainen omaan näkemykseeni nähden ja saattaa heijastella tutkimiemme kulttuurien ja kielten erilaisuutta.

»suoraan», moite aloitetaan usein fraasilla *hyvä on*. On myös suorastaan leksikaalistunutta ironiaa: joidenkin sanojen polysemiaan on jo vakiintunut yhtenä komponenttina merkitys, joka lienee alkuaan ollut vain ainutkertaisen ironinen. Tällaisia leksikaalistuneita ironisia tulkintavaihtoehtoja on ainakin joillain modaali-ilmauksilla. Esim. *saada* tarkoittaa yhtä hyvin luvallisuutta kuin (alkuaan ainutkertaisen ironisesti) pakollisuuttakin: *nyt saat kyllä painua helvettiin* (vrt. Laitinen 1988). Nykyään *ehkä* on muuttumassa nuorten kielessä usein juuri ironiaa ilmaistaessa ainakin kollokaatioissa *ehkä vähän* alkuperäisestä epävarmuuden merkitsimestä varman tiedon tai asenteen merkitsimeksi: *ehkä vähän karsee/siisti* tietyllä äänensävyllä sanottuna tai tietyssä kontekstissa tarkoittaa 'erittäin karseeta/siistiä'. Kirjoitetussa kielessä lainausmerkit ovat saamassa lisätehtäväkseen ironian merkittämisen: jos niillä ei merkitä vain neutraalisti sitaattia, niillä saatetaan myös ottaa etäisyyttä siteerattuun tekstiin tai ajatukseen, mikä usein johtaa ironiseen vaikutelmaan.⁶

Tutkijat, jotka ovat määritelleet ironian vastakohtamerkitykseksi, ilmeisesti ovat ajatelleet juuri konventionaalista ironiaa, jossa ilmauksen ivallinen merkitys tyypillisesti löytyy sen sananmukaisen merkityksen vastakohtasta joko propositionaalisesti (esim. huono esitetään hyvänä) tai modaalisesti ja puheaktin kannalta (esim. pakko esitetään lupana, moite kiitoksena tai käsky nöyränä pyyntönä).

Kun ainutkertainen ironia vaatii tulkitsijalta yhdistelykykyä, konventionaalinen ironia voi olla melkein automaattista — siis tulkitsijan kannalta oikeastaan yksimerkityksistä, eihän hän joudu häilymään usean eri merkityksen välillä (esim. Barbe 1995: 22 esittelee kollokaatioita, jotka tulkitaan ironiaksi jopa sanakirjoissa). Vaikka konventionaalinen ironia ei näin täysin täytäkään ironia-määritelmäni epäsananmukaisuus-kriteeriä, komponenttianalyysini puoltaa sen sisällyttämistä ironian piiriin: Ensinnäkin myös konventionaalistuneilla ironisilla ilmauksilla voidaan esittää (leikillistä) kritiikkiä, jolloin niillä on tuottajansa ja kohteensa/uhrinsa, aivan kuten ainutkertaisella ironialla. Toiseksi konventionaalistuva tai konventionaalistunut ironia vaatii tietysti sekin ironiseksi tulkittuakseen kontekstia: onhan edelleen mahdollista ymmärtää jokin *hyvä on*, *saada*, *ehkä* tai lainausmerkit aivan kielen merkitysjärjestelmän kannalta sananmukaisessa merkityksessään (vrt. Kaufer 1981: 497). Tässä mielessä konventionaalinen ironia on kuin onkin epäsananmukaista kielenkäyttöä.

Ainutkertaisen ja konventionaalisen ironian rajaa hälventää myös se, että se mikä on yhdelle konventionaalistunutta, saattaa toiselle olla ainut- tai ainakin ensikertaista. Ironia ei ole joko tai -ilmiö vaan jatkumo. Luovan, arvoituksellisen ja konventionaalistuneen, ilmeisen ironian välissä on jompaakumpaa ääripäätä lähempänä olevaa konventionaalistuvaa ironiaa. Metaforatutkimuksen analogian mukaisesti voisi puhua myös »kuolleesta» ja »elävästä» ironiasta samaan tapaan kuin kuolleista (tai termiityneistä) ja elävistä metaforista (vrt. Koski 1992: 21–23; Onikki 1992: 51–52).

TUTKIJAN TULKINTOJA

Tekstin lukutapaan — yhtenä tärkeimmistä sen topiikin tulkintaan (Karvonen 1995: 20,

⁶Tämä kirjoitetun kielen käytäntö on levinnyt myös puhuttuun kieleen: toisen ajatuksia tai puheita ironisoidaan usein siten, että ajatus tai puhe toistetaan ja samalla piirretään sormilla ilmaan lainausmerkit.

58–59) — vaikuttaa olennaisesti se, millaisen tekstityypin ja -lajin piirteitä teksti ilmentää. Näytteessämme aihepiiri ja päähenkilöt esitellään heti alussa, ja teksti kuvaa aikaan ja paikkaan sijoitettua tapahtumaa. Tämä on ominaista narraatiolle (Werlich 1983: 39). Kuvatun tapahtuman aihepiiri ja kerrontaa vallitseva presens sulkevat pois uutistekstin mahdollisuuden, ja kerronta 3:nnessä eikä 1. persoonassa sulkee pois päiväkirja- tai kirjemuotoisen narraation. Näytteemme on siis jonkinlaista fiktiivistä narraatiota, joka pyrkii noudattamaan kaunokirjallisuuden konventioita.

Fokalisoinnin eli näkökulmatekniikan mukaisesti henkilöiden puheet on erotettu muusta tekstistä ajatusviivalla, ja teksti kerrotaan milloin tekstin kertojan, milloin kuvatujen henkilöiden, milloin sekoittuneesti kummankin tahon näkökulmasta (Tammi 1992: 27–71; Rimmon-Kenan 1991: 92–148; vrt. myös Barthes 1993a: 45–54 ja 109–117). Diskurssitasot muodostavat hierarkian (Tammi 1992: 12): ylempänä on kertojan diskurssi (KD), joka hallitsee henkilöiden diskurssia (HD) ja näkökulmat yhdistävää kertojan ja henkilön diskurssia (KHD). Kertojahan näkee ja selostaa, mitä alempana olevat tekstin henkilöt tekevät, puhuvat ja ajattelevat.

Näkökulmat paljastaa se, kenen deiktiseen origoon (Larjavaara 1990: 41–190) kuvaus kulloinkin suhteutetaan ja kenen asennetta tai kielenkäyttöä ilmennetään. Virkkeet 1–3 ovat kertojan yleiskielistä, henkilöitä ja tilannetta näiden ulkopuolelta selostavaa diskurssia, virkkeiden 8–9 sitaatit henkilöiden puhekielistä diskurssia, jossa henkilöihin viitataan heidän omasta deiktisestä origostaan (*mä* – – *pääsen* ja *tuo mulleki*). Sekä kertojan että henkilö(ide)n diskurssia puolestaan ovat virkkeet 4–7 ja 10–11. Niissä kertojan origosta katsotaan tekstin henkilöitä (virkkeissä 4–7 *hänet* ja *mies* viittaamassa mieheen, virkkeissä 10–11 *vaimo* ja subjektin ellipsi viittaamassa vaimoon) ja merkitään heidän puheensa tai ajatuksensa referaateiksi (virkkeessä 5 *mies sanoo, että*, virkkeessä 10 *vaimo on nähnyt* – – ja *havainnut*). Henkilöiden näkökulmaa ilmentää miehen puheiden referointi tämän sanontoja ja asenteita lainaillen (virkkeissä 4–7 *yhden kaverin, polttarei/ta, -ssa, koko instituutiota, nenänvalkaisukuuriaan; on varmaan tylsää, inhoaa, haluaisi, sitä paitsi, mistä sen tietää vaikka, päätyisikin*); vaimon ajatuksia referoidaan tämän origosta ja tämän sanonnon (virkkeissä 10–11 mm. *näitä juhliinmenokamppailuja, mies, hän, itsestään* merkitsevät tilanteen ja miehen vaimon silmin tarkastelluksi ja mm. *juhliinmenokamppailuja, tietyn kaavan, löytää kuin löytääkin, sosiaalisen vaihteen* kaiuttavat vaimon sananvalintoja).

VAIMON VAI MIEHEN IRONIAA?

Koin selvimmin vaimon olevan ironinen (virke 9). Repliikillään *tuo mulleki kaupasta pullo punkkua* hän rikkoo relevanssin maksiimia (Grice 1975: 54) — siis vaihtaa yllättäen puheenaihetta — mutta *-kin*-liitepartikkelilla implikoi, että myös miehen repliikki on sisältänyt ajatuksen alkoholin hankkimisesta. Hän siis paitsi sananmukaisesti pyytää tuomaan viiniä myös vihjaa tunnustaneensa miehen juopotteluaikeet, ja tähän epäsuoraan paljastukseen luin ironiaa: vaimo ei niinkään kritisoi miestä juomisesta — haluaahan hän itsekin viiniä — kuin juoma-aikeitten tiedostamattomuudesta tai salaamisesta. Hänestä miehen puheet »tunnelmaan pääsemisestä» ovat läpinäkyviä, ja hän kyllä tietää, missä mennään: mies etsii tekosyytä nenänvalkaisukuurinsa lopettamiselle. Vaimoa miehen puheiden ja motiivien ristiriita joko huvittaa tai ärsyttää; ehkä hän nauraa miehelle, ehkä moittii tätä.

▷

Tulkintani vaimon ironisuudesta vastaa ainakin tutkimusongelman kysymyksiin 1–4: vaimon repliikki väittää miehen aikovan ryyppätä ja ivaa tätä näiden aikeiden peittelystä; ivan uhri on siis mies ja kohde miehen repliikki, ironisoija vaimo. Entä 5. kysymys: missä ironia sijaitsee? Edellä selostamassani tulkinnassahan vaimon repliikin ironisuus piili vain sanoman toisessa, epäsananomukaiseksi tarkoitettussa puolessa. Mutta jos ajatteleminen vaimon lausuman ironisuutta ironian kohteen kannalta, se antaa miehen repliikille *jos mä vaikka pääsen sellaseen tunnelmaan* toisen, epäsananomukaisen merkityksen 'jos mä vaikka pääsen känniin (käytyäni ensin Alkossa ja tankattuani sitten sen tuotteita kotona tarpeeksi)'. Vaimon repliikki siis toimii miehen repliikin ironisoijana, antaa sille kotekstin⁷, joka muuntaa miehen neutraalilta kuulostavan toteamuksen hänen todellisista aikeistaan vihjaavaksi paljastukseksi. Näin vaimo sieppaa mieheltä tämän juuri sanoman repliikin hallinnan: hän ikään kuin väittää tietävänsä paremmin, mitä mies tarkoitti. Myers Royn termien (1981: 409) vaimo käyttää ironiaa huomion ja kontrollin hankkimiseen. Siis vastaukseksi viidenteen kysymykseen on todettava vaimon ironian sijaitsevan sekä vaimon että miehen repliikin monitulkintaisuudessa.

Entä voiko miehen tulkita ironiseksi? Hänen repliikkinsä (virke 8) *jos mä vaikka pääsen sellaseen tunnelmaan* voidaan tietysti tulkita juuri niin viattoman sananomukaiseksi kuin ensimmäisessä tulkinnassani implikoin: mies uskoo vilpittömästi ehkä pääsevänsä ennen polttareita seuralliseen tunnelmaan. Tällöin *päästä tunnelmaan* voidaan tulkita epäagentiiviseksi onnistumiseksi; miehän ei esimerkiksi ilmoita olevansa Alkoon menossa. Mutta saattoi mies tarkoittaa repliikkinsä itseironiaksikin: hän ivaa juoma- ja juomattomuusaikeittensa häilyvyyttä. Tällöin *päästä tunnelmaan* olisikin seurausta jonkinlaisesta pyrkimisestä, jonka tulos vain ei ole täysin puhujan itsensä hallinnassa; tätä ehdollisuutta vahvistaa repliikkiä modifioiva *jos vaikka*. Ja sanan *tunnelma* voi tulkita humalan eufemismiksi, niin väljämerkityksiseksi, että vaimo (tai lukija) osaa täsmentää sen merkityksen kokemustensa pohjalta.

Ilmeisesti mies siis toisaalta käyttää usein alkoholia, toisaalta yrittää hillitä käyttöönsä muttei aina onnistu — ja tuosta hallinnanpuutteesta vihjaiseminen johti tulkitsemaan repliikin itseironiaksi. Jos ironia tulkitaan miehen intentioksi, vaimon osaksi jää pelkkä tulkinta, ja hän ilmaisee omalla repliikillään napanneensa miehen itseironisen syötin. Tällainenkin tulkinta antaa vastauksen viiteen ensimmäiseen kysymykseen: ironian tarkoitus on naureskella miehen käytökselle, ironian kohteena on repliikki itsessään, uhrina ja ironisoijana mies, ironian sijaintipaikkana miehen repliikki.

KERTOJAN IRONIAA?

Jos kerran kertoja hallitsee tekstin henkilöidenkin diskurssia, kertojalla oli osuutensa intuitiooni repliikkien ironisuudesta. Ensimmäinen vaikutelmani oli, että teksti kuvaa avio-
liittoa, ei niinkään päähenkilöitään yksilöinä. Tämän selittää se, että kertoja ei viittaa vaimoon ja mieheen erisnimillä eikä myöskään kuvaile esimerkiksi ulkonäköä, ammattia tai ikää, vaan pelkkä aviosuhteeseen perustuva appellatiivi riittää yksilöimään osapuolet.

⁷ Vaimo olisi voinut ironisoida miehen repliikin myös »yksitulkintaisella» lausumalla: jos hän olisikin sanonut *jos sä vaikka pääset sellaseen känniin eikä tuo mulleli kaupasta pullo punkkua*, hänen repliikkinsä olisi ollut sananomukaisesti totta ja yksitulkintainen, mutta samalla se olisi ironisoinut miehen repliikin ja tehnyt siitä siis kaksi- tai monitulkintaisen.

Heidät voi siis tulkita jonkinlaisiksi tyyppivaimoksi ja -mieheksi.

Kuvattu tilanne vihjaa, että avioliitto on nimenomaan suomalainen. Suomessahan on — varsinkin nuorissa perheissä — tavallista, että koko perhe osallistuu ostosten ja suunnitelmien tekoon. Toisaalta niin vaimolla kuin miehelläkin saattaa olla omia menojaan; katkelmassamme mies on kutsuttu juhliin yksin ja vaimo suunnittelee itsenäisesti omia iltahuvejaan. Muitakin nykysuomalaisuuteen viittaavia kontekstivihjeitä tekstissä on: polttari- ja nenänvalkaisukuuri-instituutiot ja -termit (virkkeet 5 ja 6) ovat kotiutuneet ainakin nuorehkojen kaupunkilaisten elämäntapaan, ja suorastaan klisee on käsitys suomalaisen miehen jöröydestä ja sen seurauksista juomakulttuurillemme (virkkeet 10–11).

Kun suomalaisen parin kuvataan keskustelemaan alkoholinkäytöstä, viritän heti odottamaan isoa tai pientä erimielisyyttä: stereotyyppioissamme lienee vahvana kaava, että vaimot huomauttelevat miehilleen juomisesta; samoin kaunokirjallisuutta lukevalle ei ole yllätys, jos parisuhteen kuvaus keskittyy nimenomaan ristiriitoihin (suomalaisista kirjailijoista tulee heti mieleen vaikkapa Aho, Jotuni, Vartio, Härkönen, miksei Liksomkin). Toisaalta suomalaisena tutkijana osasin odottaa myös alkoholiin liittyvää leikinlaskua, onhan kielessämme poikkeuksellisen paljon alkoholiin, humalaan ja krapulaan liittyvää leikillistä sanastoa (Virtanen 1982).

Ei siis ihme, että koin vaimon repliikin ironiseksi. Intuitiesi vahvasti virkkeiden 10 ja 11 KHD, jossa kertoja referoi vaimon ajatuksia miehestä. KHD:ssa miehen pohdinta on vaimon näkökulmasta *näitä juhliinmenokamppailuja*, ja niitä vaimon siis kerrotaan nähneen ennenkin. Monikko korostaa toistumisten useutta (vrt. »vaimo on nähnyt tällaisen — — kamppailun ennenkin»), ja miehen pohdinnan nimeäminen kamppailuksi paljastaa, että vaimon mielestä mies on litistyksissä erisuuntaisten vahvojen yllykkeidensä välissä. Demonstratiivipronomini *näitä* merkitsee kamppailut keskustelijoille »yhteisesti läheisiksi», vieläpä »vähättelevän tuttavallisuuden muodossa» (Larjavaara 1990: 168), mikä luo vaikutelman suorastaan institutionaalituneesta toistumisesta. Toistumista korostaa myös *tietyn kaavan*, joka metafora puolestaan esittää vaimon havainneen miehen mielen yksinkertaiseksi systeemiksi, ellei peräti laitteeksi, kun kerran mies vaimon termein *manipuloi* sitä ja löytää siitä *sosiaalisen vaihteen*. Kun siis vaimon näkökulmasta miehen pohdinta on mekaanista, tuttuakin tutumpaa toistumista, virkkeen 10 löytää *kuin löytääkin* ja virkkeen 11 *suureksi hämmästykseksen* sekä epäagentiivisuutta korostava *tulee juhlineeksi* ovat kertojan kuvaamaa vaimon ironiaa: tämä kaiuttaa miehen yllättyneisyyttä ja asettaa sen jo aikoja sitten keksimänsä käytöskaavan kontekstiin. Eikö mies tajua itsestään mitään?

Mutta myös miehen ironiseksi tulkitsemista tukevat monet kertojan kielelliset valinnat. Virkkeissä 5–7 esitetään miehen olevan joko päättämätön tai halujaan huonosti hallitseva, mille edellä tulkitsin hänen nauravan. Ensiksi miehen mielipidettä polttareiden tylsyydestä modifioi miehen ääntä kaiuttava adverbi *varmaan*, joka jättää hänen kantansa hieman avoimeksi: ehkä polttareissa voisikin olla hauskaa. Toiseksi jos mies on pitämässä nenänvalkaisukuuria, alkoholista pidättyminen poikkeaa hänen elämässään normaalista. Ja nenänvalkaisukuurin jatkuminen merkitään konditionaalilla *haluaisi* miehen intentioksi, jonka toteutuminen on epävarmaa paitsi kertojalle myös referoidulle miehelle itselleen (vrt. Kauppinen 1998: 180–181). Kolmanneksi miehen osallistuminen polttareihin on kiinni jokseenkin epäagentiivisesta *päätymisestä*, joka vielä merkitään hallitsevalla retorisisella kysymyksellä (*mistä sen tietää vaikka*) sekä konditionaalilla sekin nonfaktuaaliseksi (Lyons 1978: 796).

▷

Jos dialogin ironisuuden tulkitsee kertojasta johtuvaksi, ei tarvitse enää kysyä, kumpi tekstin henkilöistä on ironinen: kertojan ääni mahdollistaa kummankin tulkitsemisen ironiseksi. Kertoja yhtyy KHD:ssa henkilöiden ääneen, ja kummankin ironian uhrina on mies ja kohteena tämän repliikki. Mieskö siis on myös kertojan ironisessa tähtäimessä? Kyllä, mutta millainen mies? Koska kertoja esittelee miehen lähinnä tyyppinä, ironisoitavanaakin on tyyppi, ei kukaan mies yksinänsä. Ja tyyppi edustaa nimenomaan suomalaista miestä — tarkemmin suomalaista miestä juhlijana ja juomankäyttäjänä. Tämä taas nostaa esiin vaimon osuuden: suomalaisessa juhlimisdiskurssissa vaimoille näkyy kuuluvan estelijän tai huomauttelijan osa. Näin ajatellen kertojan ironian kohteena voisi olla miehen lisäksi myös vaimo ja tätä kautta koko tekstin kuvaama keskustelu topiikkeineen. Jos tällaisen ironisen kokonaismerkityksen voisi propositionaalistaa, se olisi suunnilleen 'suomalaisissa avioliitoissa keskustellaan huvittavasti tai kaavamaisesti alkoholista'.

TUTKIJA TULKITSIJANA

Olen nyt esitelty oman lukutapani esimerkkitekstistämme. Olen siis kuvannut sitä, miten tekstinulkoiseen kontekstiin kuuluvat kulttuuriset odotukseni ja taustatietoni vaikuttivat tekstinsisäisten kontekstivihjeiden tulkintaan.⁸ Mutta jos en olisi ironiantutkija, olisiko minulla toisenlaiset odotukset?

Kuinka vakuuttavasti voin väittää, että omat tulkintani edustavat tekstin »normaalia» tai »yleistä» lukutapaa; pystynkö yksin tavoittamaan ne kenties erilaisetkin tulkinnat, joita teksti saattaisi saada? Tulkintani kyllä vastasivat alussa esittämiini viiteen ensimmäiseen kysymykseen, mutta tohdinko niiden perusteella päätyä uskottaviin yleistyksiin siitä, milloin teksti ylipäätään voidaan tulkita ironiseksi ja mitä kulttuurissamme ironialla tarkoitetaan (kysymykset 6 ja 7)?⁹

MUIDEN TULKINTOJA

TESTI

Suhteuttaakseni omien odotusteni vaikutusta esimerkkitekstimme tulkintaan olen verrannut lukutapaani sellaisten lukijoiden tulkintoihin, jotka toisaalta eivät ole kielentutkimuksessa liian sisällä mutta toisaalta ovat kiinnostuneita ja kompetentteja erittelemään lukukokemuksiaan. Tähän minulle tarjoutui tilaisuus pitäessäni Helsingin yliopiston suomen kie-

⁸ Toisenlainen tutkimusote on Kohvakalla, jonka mielestä tekstin merkitys paljastuu pelkän tekstin perusteella, »teksti-immanenttina» (1997: 16) — siiskö tulkitsijalle kuin tulkitsijalle samana? Kontekstina hän tutkii kontekstia, ironisen ilmauksen »lähintä kontekstia», jota hänen mielestään ilmeisesti voi lukea ilman tekstinulkoisen maailman vaikutusta. Sen hän eliminoi valitsemalla aineistoonsa mukaan niin vanhoja tekstejä, että niiden konteksti ei voi vaikuttaa hänen tulkintaansa, koska hän ei voi ymmärtää kaikkia aikalaisille suunnattuja vihjeitä (mts. 43–48). Kontekstinäkemykseni mukaan vanhoja tekstejä myöhemmin lukevat eivät kuitenkaan ole sen vapaampia kontekstin vaikutuksesta kuin aikalaislukijatkaan — heidän tekstinulkoisen kontekstinsa vain on toinen, mikä osaltaan vaikuttaa myös tekstinsisäisten kontekstivihjeiden ja siis tekstin merkityksen tulkintaan.

⁹ Ns. kriittisen tekstianalyysin edustajia kritisoii liiasta luottamuksesta omaan tulkintakykyynsä Widdowson (1995 ja 1996); kriittistä tekstianalyysia puolustaa Fairclough (1996).

len laitoksessa tekstianalyysin peruskurssia. Sen 14 osanottajaa¹⁰ saivat tekstin luettavakseen korjaamassani muodossa ja virkkeet numeroituina. Heidän lukutilanteensa poikkesi omastani siinäkin, että heille ei näytetty eikä selostettu koko tekstiä; minä taas olin lue-
nut koko jutun. Myös heidän taustatietonsa tekstistä poikkesivat omistani: ystävälleni antamani lupauksen mukaisesti en paljastanut enkä kuvannut tekstin laatijaa; en myöskään kertonut etsiväni nimenomaan ironiaa, vaan toisaalta käyttäväni heidän tulkintojaan omiin tekstintutkimuksiini ja toisaalta pohjustavani kurssin ensimmäistä luentoa, aiheena »mitä on teksti?». Esitin koehenkilöille seuraavat kysymykset:

- A. Lue oheinen teksti. Kerro lyhyesti, millaisen reaktion (ajatuksia/tunteita tms.) se sinussa herätti.
- B. Keskity nyt tekstiin: mistä se kertoo, miksi se on kirjoitettu?
- C. Millainen suhde/tunnelma puolisoiden välillä vallitsee?
- D. Onko tekstissä tai tekstin kuvaamassa tilanteessa ilmaistu mielestäsi mitään epäsuorasti¹¹? Jos on, alleviivaa se/ne. Kerro, miten epäsuora(t) kohta (kohdat) suoraan sanottuna kuuluisi(vat).

Kerättyäni vastaukset esitin vielä yhden kysymyksen:

- E. Onko tekstissä tai tekstin kuvaamassa tilanteessa mielestäsi ironiaa? Missä kohtaa: alleviivaa! Mitä ironisella kohdalla halutaan sanoa? Kuka haluaa sanoa? Perustele, jos mahdollista. Jos tekstissä ei mielestäsi ole ironiaa, yritä perustella mieltäsi.

Uskaltauduin kysymään ironiasta suoraan vasta kerättyäni ensin pois vastaukset kysymyksiin A–D. Toivoin näin pääseväni arvioimaan kysymysten vaikutusta tekstin tulkintaan: näkyisikö ironinen tulkinta koehenkilöiden vastauksissa, vaikkei heiltä olisikaan tätä kysytty; entä muuttuisivatko tulkinnot, kun ironiaa kysytään suoraan? (Vrt. tutkimusongelman kysymykseen 8.) Koejärjestely pohjaa kokemukseeni, että jos ironiaa kysyy aivan suoraan, tulkitsijat saattavat innostua löytämään sitä yli aidon kokemuksensa, koska ironia ja sen huomaaminen on kulttuurissamme arvostettua.

TULKINNAT JA ODOTUKSET

Koehenkilöiden vastauksista voi päätellä, että myös he olivat tulkinneet tekstin topiikiksi fiktiivisen kuvauksen suomalaisesta avioliitosta, parisuhteesta tms. Samoin suomalainen juomakulttuuri, juhlimiskäytänteet sekä suomalaisen miehen sosiaaliset ominaisuudet yms. olivat monen mielestä kuvauksen kohteina. Esimerkkejä:

- 1) Tulee mieleen keskiverto suomalainen avioelämä. Tekstin varsinainen aihekin on hyvin perisuomalainen — viinasta on taas kyse. — Avioelämässä niin usein noudatetaan tiettyjä kaavoja. — Ehkä se [teksti] on kirjoitettu kuvastamaan suomalaista avioelämää ja alkoholikulttuuria.

¹⁰ Kiitos kevään 1999 kurssilaisille paneutuvista ja viitseliäistä vastauksista!

¹¹ Kysyin kysymyksessä D siis »epäsuorasti» ilmaistuja kohtia. Termin valinta oli lipsahdus: sekaannusten välttämiseksi parempi termi olisi ollut »e p ä s a n a n m u k a i n e n kohta/ilmaus». Onneksi vain yksi koehenkilö näyttää käsittäneen, että tarkoitus olisi etsiä tekstistä epäsuoraa esitystä (vrt. suora esitys; Ikola 1961). Loput ovat etsineet tekstistä epäsanamukaisuutta, niin kuin olin tarkoittanutkin. Puhuessani koehenkilöiden vastauksista kysymykseen D käytän tästedes termiä epäsanamukainen.

- 2) Teksti herätti vahvan tuttuuden tunnun. Kyseisen tilanteen voisi helposti kuvitella tapahtuvan omassa elämässäni. – – Teksti kertoo pariskunnasta ja heidän arjestaan. Tavallinen lauantai-aamu perheen omassa kyökissä.
- 3) Teksti käy vaikkapa esimerkiksi suomalaisen miehen sosiaalisista ominaisuuksista, tosin tämä puhuu vaimolleen selvänäkin.
- 4) Käsiteltävänä on stereotyyppisen suomalaisen miehen (ja naisen) stereotyyppinen juhlinta. Teksti voisi olla pätkä novellia, jossa kerrotaan vähillä sanoilla paljon asioita, tiiviisti.
- 5) Tekstin konteksti on aamupalapöytä, mutta teksti kertoo enemmän kuitenkin miehen juomatavoista kuin aamupalakattauksesta. Se on kaunokirjallinen otteeltaan; tekstiä ei siis liene tarkoitettu tietokirjallisuuden käyttöön esimerkiksi tavallisesta lauantai-aamusta.

Myös koehenkilöiden odotukset suomalaisen vaimon käytöksestä tekstin kuvaaman kaltaisessa tilanteessa yhtenivät omiin odotuksiini. Nimittäin vaikka monikin oli tulkinnut aviopuolisoiden välit hyväksi ja tasa-arvoisiksi, huomioni kiinnittyi seuraavanlaisiin (lihavoimiini) koehenkilöiden sananvalintoihin:

- 6) Mies **ei** kummemmin **kysele** lupaa lähtemiselleen, sitä pohditaan yhdessä. Vaimon **ei** myöskään **kerrota** erityisesti masentuvan miehen juomisesta.
- 7) Vaimo **ei** ainakaan **tunnu vastustavan** miehen juhlimissuunnitelmia. – – Suhde vapaa, **ei mustasukkaisuuskohtauksia**.
- 8) Nainen **ei vastustele**, **eikä** mieskään tämän mieltä **kysele**. Kritiikkiä **ei ole**, naisen viinipullopöytänsä **ei ole kuin** normaali rentoutumismahdollisuus, **ei mielenilmaisu**. Miehen todennäköinen lähtö on hänen täysin oma asiansa, sen hän **saa päättää** itse.
- 9) Vaimo – – **antaa** miehen **päättää** itse – –.
- 10) Asetelma on sellainen, että **voisi kuvitella, että miehen ja naisen välinen tunnelma on riitaisa**, onhan mies lähdessä ryypäämään. Itse **en kuitenkaan tulkitse** tunnelmaa riitaisaksi tai kireäksi, vaan pikemminkin aivan hyväntahtoiseksi. Jollakin tavalla tekstistä huokuu 'vanha kunnon aviopari' -tunnelma, **ilman ajatusta riidasta tai avioerosta**.

Koehenkilöiden vastauksissa siis toistuvat kieltolauseet, joilla implikoidaan, että se mitä kielletään, olisi odotuksenmukaista: kun vaimo »ei vastustele» tms., olisi odotuksenmukaista, että vaimo miehen suunnitellessa juhlimaan lähtöä vastustelisi / riitelisi / olisi mustasukkainen / uhkailisi avioerolla jne. (kiellon funktioista ks. Tuppurainen 1991: 31–32; Lyons 1978: 768–777). Koehenkilö 10 ilmaisee nämä tulkintaansa ohjaavat odotukset eksplisiittisesti myös myöntölauseilla. Samoin jos mies »**saa** päättää itse» tai jos vaimo »**antaa** miehen päättää itse», deonttisilla modaaliverbeillä kerrotaan, että on odotuksenmukaista vaimon määrätä miehen juomisista.

Vaikka monet koehenkilöt siis tulkitsivat esimerkkitekstin kertovan suhteellisen hyvissä väleissä olevasta avioparista, he kuitenkin lukivat tuon myönteisyyden kielteisten odotustensa läpi. Toisia koehenkilöitä odotus avioparin epäsopuisasta juomiskeskustelusta ohjasi niin paljon, että he todella tulkitsivat parin välit enemmän tai vähemmän huonoiksi:

- 11) Vaimo ei ehkä hyväksy miehensä ryypiskelyä mutta tuntuu suhtautuvan siihen alituneesti.
- 12) Vaimo on välinpitämätön: hänelle on sama, mitä mies tekee. Tunnelma on hyvin mitäänsanomaton. Mies haluaisi lähteä, mutta hän haluaisi myös, että nainen kehottaisi häntä lähtemään. Kuitenkin rohkaisu löytyy pullosta, jonka turvin mies

ilmeisesti aina päättyy juhlimaan.

- 13) Vaimo katselee miestä ehkä hieman yläpuolelta. Hän antaa miehen päättää itse, koska kokee, että mies tekee kuitenkin oman ratkaisunsa sanoo hän mitä tahansa. Todennäköisesti mies päättää aina samalla tavalla.

Jos koehenkilöiden tulkintaa siis ohjasivat samat suomalaisen avioliittoon, juomakulttuuriin ja avioliittokuvauksiin liittyvät odotukset ristiriidoista kuin minun tulkintaani, niin toisaalta ainakaan vastauksista kysymyksiin A–D ei voi päätellä, että heidän tulkintansa olisi pohjautunut samassa määrin odotuksille huumorista kuin minun tulkintani. Kukaan ei esim. vastatessaan C-kysymykseen pariskunnan välillä vallitsevasta suhteesta/tunnelmasta maininnut, että puolisoiden välillä olisi leikkiä tai huumoria; toisten mielestä tunnelma on »sopuisa», »leppoisa», »arkinen», »luonteva» tai »hyväntahtoinen», toisten mielestä »jähmeä» tai »alistunut». Tekstin tuottajataso tuli tulkituksi jonkin verran huumoripitoisemmaksi: yhden mielestä nimittäin » – – ellei kirjoittaja muuten mitään huvittavaa keksi, kuvailee hän alkoholinkäyttöä; siitä asiasta kun kielessämme kaikkein eniten metaforia ja hauskoja sananvalintoja saadaan väännettyä». Ja muutama mainitsi huvittuneensa tekstistä tai kokeneensa sen »viihdykkeeksi». ¹² Näiden kertojaa humoristiseksi uumoilevien lukutapojen voi varovasti ajatella viittaavan jonkinlaiseen ironiseen tulkintaan: joskus tilanteissa, joissa toisen arvellaan ottaneen etäisyyttä sanomansa sananmukaiseen viestiin, voidaan tarkoitettua merkitystä onkia yhtä hyvin kysymyksellä »oliko tuo ironia?» kuin »oliko tuo huumoria?». Odottivatpa koehenkilöt huumoria tai eivät, vastatessaan kysymyksiin A–D vain yksi koehenkilö oma-aloitteisesti mainitsi saaneensa tekstistä ironisen vaikutelman, hänkin lievästi ironisen.

EPÄSANANMUKAISUUS JA IRONIA

Vaikka koehenkilöt eivät nimenneet tulkintojaan ironisiksi, he kuitenkin löysivät esimerkiksi erilaisia muita epäsananmukaisuuksia. Epäsananmukaisesti ilmaistuja kohtia löysi yli puolet virkkeistä 3–7, siis KD:n viimeisestä virkkeestä sekä keskustelua referoivasta KHD:sta. Lopun KHD:a, siis virkkeitä 10–11, taas piti epäsananmukaisena vain kaksi. Jotkut pitivät epäsananmukaisuutena sitä, että mies alun KHD:n referoimassa keskustelussa varmaan on sanonut muuta kuin tarkoittaa, esimerkiksi ei oikeasti inhoa polttareita eikä halua jatkaa nenänvalkaisuaan vaan mieli ryypäämään pitkästä aikaa. Siis heille epäsananmukaisuutta on kertojan referoima miehen kaunistelevalle puhetapa. Parille vastajalle taas epäsananmukaisuus näkyy tarkoittavan kertojan äänen falskiutta. Kun 3. virkkeessä kertoja esittää pariskunnan keskustelevan juhlimaan menosta, erään koehenkilön mielestä todellisuudessa (= tekstin maailmassa?) mies puhuu yksin. Ja erään toisen mielestä lopun KHD:ssa kertoja ilmaisee epäsananmukaisesti vaimon ajatuksina, että mies vapautuu vasta alkoholin avulla käyttäytymään halunsa mukaan tai että miehellä on alkoholiongelma.

Osa löysi epäsananmukaisuutta dialogista, jokseenkin samat merkitykset kuin minä:

¹² Tässä tuli näkyviin myös koetilanteen vaikutus tulkintaan: joidenkuiden mielestä teksti oli konstruoitu nimenomaan koe- tai opetustilannetta varten; niinpä joku arveli tekstin laatijaksi minua ja ilmeisesti suhteutti niin tulkintansa kertojasta kuin huumori- ja muut odotuksensa ensivaikutelmaansa minusta, luentokurssia pitkästä aikaa aloittelevasta (ehkä vähän haparoivasta) opettajasta.

toisaalta joidenkuiden mielestä mies itse vihjaisee aikovansa ryhtyä ryyppäämään, toisaalta useamman mielestä vaimo ilmaisee sekä ymmärtäneensä miehen ryyppyaikeet että halua- vansa itsekin viiniä. Yhden mielestä miehen repliikki tarkoitti, että hän pääsee tunnelmaan ihan varmasti; toisen mielestä 'kunhan olen juonut tarpeeksi, olen varmasti juhlatuulel- la'. Vielä useampi löysi epäsananomukaista ilmaisua vaimon repliikistä, jonka ilmaisemaa intentiota koehenkilöt kuvailivat eri tavoin:

14) 'Vaimo tietää mitä tulee tapahtumaan.'

15) 'Jos sä lähdet pitämään hauskaa niin saan mäkin vähän irrotella, ei mun tarvitse jäädä vonkumaan.'

16) 'Jos sinä kerran aiot läträtä, niin sitten läträän minäkin.'

17) 'Aiot siis päästä oikeaan tunnelmaan ja todistaa sosiaalisen kompetenssisi nautti- malla alkoholia. Siitä vaan. Tuo mulleki pullo.'

Yllätyksekseni kaikki vastasivat kysymykseen E esimerkkitekstin sisältävän ironiaa — vaikka ironinen tulkinta ei juuri näkynyt vastauksissa kysymyksiin A–D ja vaikka olin E- kysymyksessä tarjonnut myös ei-ironisen tulkinnan mahdollisuutta. Kysyin kokeen jäl- keen koehenkilöiltä vielä suullisesti, olivatko he kummeksuneet ironia-kysymystä. Yksi- kään ei myöntänyt. Myöntämättömyyden syy ei nähdäkseni ollut ainakaan suomalaistyypp- pinen halu olla vastaamatta toisten kuullen, koska koehenkilöt muuten keskustelivat oma- aloitteisesti ja vilkkaasti tekstin merkityksistä.

Vastatessaan E-kysymykseen vain noin puolet vastaajista nimitti ironiseksi joko mie- hen tai vaimon repliikkiä. Sen sijaan kaikki olivat löytäneet ironiaa lopun KHD:sta, virk- keistä 10–11. Ja vaikka miehen puhetta referoivasta KHD:sta (virkkeet 4–7) oli löytänyt ironiaa vain neljä ja heistäkin kaksi piti ironisena »koko tekstiä» sen enempää erittele- mättä, epäsananomukaiseksi tuon alun KHD:n oli merkinnyt yli puolet koehenkilöistä. Siis epäsananomukaisuus ja ironisuus eivät koehenkilöiden tulkinnoissa läheskään aina osuneet samaan tekstijaksoon, ja ironisiksi nimitettiin useammin pilkalliseksi kuin epäsanomu- kaiseksi koettuja jaksoja. Tämä sopii omiin tulkintoihini, joissa myös oli mahdollista lue- kea yksi jakso toista ironisoivaksi: minun yhdessä tulkinnassanihan vaimon repliikki iro- nisoi miehen repliikin; samoin kertojan ääni mahdollisti sekä vaimon ja miehen repliik- kien että tekstin kokonaismerkityksen tulkitsemisen ironisiksi (vrt. s. 228–230).

Vastaukset paljastavat, että E-kysymys vaikutti ironian löytymiseen ratkaisevasti; oli- han vain yksi koehenkilö ihan eksplisiittisesti nimittänyt lukutapaansa (lievästi) ironisek- si, ennen kuin tätä tulkintavaihtoehtoa tarjottiin. Tämä viittaa siihen, että minunkin luku- tapani ironisuus saattoi johtua enemmän tekstinulkoisesta kuin -sisäisestä kontekstista, ilmeisesti ystäväni kysymyksestä sekä ironia-harrastuksestani. Siis esimerkkitekstimme ei itsessään juuri tarjonnut ainakaan ironiseksi nimettävän lukutavan aineksia. Mutta se, että yksikään koehenkilö ei tarttunut E-kysymyksessä tarjottuun vaihtoehtoon esimerkki- tekstin ei-ironisuudesta, kertoo, että se kuitenkin on aidosti mahdollista tulkita ironiseksi. Jos nimittäin tekstiä ei tulkitsijan mielestä kertakaikkiaan voi lukea ironiseksi, aiemman tutkimukseni mukaan ironia-vaihtoehdon tyrkyttäminenäkään ei aiheuta ironista tulkintaa (Rahtu 1991b: 199–202). Esimerkkitekstimme ironisuutta puoltaa myös se, että lähes kaikki koehenkilöt todella olivat alleviivanneet tekstistä jaksoja ironisiksi — olisivathan he voi- neet tyytyä ylimalkaisempiinkin vastauksiin. Ja vain pari vastaajaa arveli, että tekstissä on ironiaa ainoastaan »jonkin verran». Sitä paitsi parin muun mielestä teksti oli »selvästi» tai »varsin» ironinen.

MITÄ ERI TULKINNAT KERTO VAT IRONIASTA?

IRONIA KÄSITTEENÄ: IRONIAN KOMPONENTIT

Kun kysyin koehenkilöiltä, onko esimerkkitekstissämme ironiaa tai epäsanamukaisuutta, en määritellyt käsitteitä. En myöskään pyytänyt heitä itse määrittelemään niitä, koska todennäköisesti vain harva tavoittaisi intuitionsa määrittelemällä. Luotin siihen, että koehenkilöiden tulkinnat esimerkkitekstistä kuvaisivat monipuolisimmin ja kattavimmin heidän käsityksiään. Tulkinnoista löytyivätkin määritelmäni mukaiset ironian komponentit: löysimme esimerkistämme niin ironian tuottajia (kertoja, henkilöt), kohteita (repliikit ja niihin kuvastuvat asenteet, tekstin kuvaama tilanne), uhreja (tekstin henkilöt ja ne, joita henkilöt edustavat) kuin vihjaten esitettyjä intentioitakin (iva tai kritiikki miehen ja/tai vaimon juhlimiskäytöstä kohtaan).

Tulkinnat paljastivat myös, että ironiaksi voidaan nimittää hieman erilaisia asioita. Koehenkilöthän nimittivät ironiaksi lopun KHD:a, vaikkeivät olleet pitäneet sitä epäsanamukaisena. Minunkin tulkinnoissani tuo sama jakso sisälsi ironiaa, mutta mielestäni se täytti myös ironia-määritelmäni epäsanamukaisuus-kriteerin, koska siinä kuuluvan kertojanäänänen voi tulkita yhtä aikaa neutraaliksi ja ivalliseksi (vrt. s. seuraavaa jaksoa). Niinpä ero koehenkilöiden ja minun terminologiassani ei ole niinkään ironian kuin epäsanamukaisuuden käsitteessä: minä olen tulkinnut epäsanamukaisuudeksi myös monitulkintaisuutta; koehenkilöt — osin varmaan D-kysymyksen ohjaamina — nimittivät mieluiten epäsanamukaisiksi jaksoja, joiden »toisen merkityksen» voi propositionaalistaa (esimerkkinä dialogin propositionaalitukset s. 234). Lopun KHD:n monimielisyyttä taas on vaikea propositionaalistaa (vrt. omaan kömpelöön yritykseeni s. 230).

Se, että koehenkilöt yksituumaisesti nimittivät ironiaksi juuri virkkeiden 10–11 KHD:a, paljastaa ironian komponenteista tärkeimmäksi ivan. Ivaahan lopun KHD sisältää — vaimon melko suorasukaista ivaa kertojan enemmän tai vähemmän kannattamana. Kun intentio havaittiin ivaksi, sen tuottaja ymmärtyi ivaajaksi, predikoinnin kohteet uhreiksi ja kohteiksi.¹³

IRONIA KÄSITTEENÄ: IRONISEN EPÄSANANMUKAISUUDEN LAJIT

Ironista epäsanamukaisuutta on erilaista sen mukaan, mihin lausumansa/tekstinsä tasoon tuottaja ei ole sitoutunut sanamukaisesti. Esimerkkitekstimme kertojan tulkinta ironiseksi riippuu siitä, lukeeko KHD:sta löytyvän ivallisuuden kertojan vai henkilöiden intentioksi. Jos sen lukee henkilöiden intentioksi, jota kertoja vain referoi, kertojan voi tulkita neutraaliksi selostajaksi. Jos taas kertojan lukee yhtyvän henkilöiden ääneen, kertojankin voi tulkita ironisoijaksi (vrt. s. 229–230). Tällaista asenteiden monitulkintaisuutta, yhtäaikaista neutraaliutta ja ivallisuutta, voisi kutsua *modaali-ironiaksi* (vrt. Laitinen 1988: 60). Sen monimielisyyden esittäminen propositioina on vaikeaa, koska se keskittyy teks-

¹³ Jos jokin komponenteista jää puuttumaan, ironinen tulkinta on epätodennäköinen; tästä esimerkkinä on eräs tutkimani teksti, joka ei saanut koelukijoilta ironista tulkintaa, koska ironialle ei löytynyt vakuuttavaa kohdetta tai uhria (Rahtu 1991b: 200–201, 207).

tin intersubjektiseen ja evaluoivaan merkityspuoleen; se kertoo, missä roolissa tai millaisena tekstin laatija haluaa esiintyä ja millaisen vastaanoton hän toivoo tekstin saavan (vrt. Halliday 1978: 46; Shore 1993: 188). Modaalironia kertoo ilmaisijan (leikkiläisen) kriittisestä suhtautumisesta tekstiinsä tai tekstin kuvaamaan asiaan — tai toisen tekstiin, jos ajatellaan näyttemme kertojan suhtautumista henkilöiden dialogiin tai vaimon suhtautumista miehen repliikkiin.

Kielellinen ironia on aina modaalironiaa — sillä ilmaistaan kätkeytyneitä kriittisiä asennetta. Esimerkkitekstimme henkilökin kätkevät kritiikin neutraaliin dialogiin. Mutta he eivät monimielistä vain lausumiensa intersubjektia vaan myös propositionaalisen merkityksen. Joissain tulkinnoissahan mies ironisoi itse itseään ja omia juomatapojaan jättämällä lausumansa predikaatio-osaan tulkinnanvaraa, johon voi ymmärtää liittyvän iva: sananmukaisesti hän puhuu epäagentiivisesta tunnelmaan pääsystä mutta epäsananmukaisesti aktiivisesta siihen, siis ilmeisesti humalaan, pyrkimisestä. Myös vaimon repliikin predikaatio-osasta löydettiin tulkinnanvaraa: sananmukaisesti vaimo viittaa viiniin ja pyytää tuomaan sitä, mutta epäsananmukaisesti hän viittaa miehen juoma- ja/tai puhetaipoihin ja kommentoi niitä ironisesti.

Miehen ja vaimon monitulkintaisuus vertautuu aiemmin nimettyihin ironian lajeihin, *predikaatio-* ja *referenssi-ironiaan* (Rahtu 1991a: 118–123; vrt. Myers Roy 1981: 411 ja Haverkate 1990: 92–93). Vaikka kummankin repliikissä monitulkintaisuus sijoittuu predikaatioon, vaimon repliikin predikaatioon sisältyvä NP *pullo punkkua* kuitenkin on referenssiltään häilyvä: puhe on sekä viinistä että miehen juoma- ja puhetaivoista. Verratessa repliikkien epäsananmukaisuutta kertojan modaalironiaan olennaista on, että epäsananmukaisuus ei koske vain puhujan asennetta lausumaansa vaan myös proposition uskottavuutta. Lisäksi repliikkien eri merkitykset voi helposti esittää propositionaalisina (ks. s. 234), toisin kuin modaalironian monitulkintaisuuden. Siksi kutsun predikaatio- ja referenssi-ironiaa yhdessä *propositionaaliseksi ironiaksi*.

IRONIA TEKSTISSÄ

Esimerkkitekstimme ivallisiksi koettuja jaksoja voisi kutsua *ironisoiviksi koteksteiksi*, koska niistä löytyvä iva ironisoi ja monimielistää ympäröivää tekstiä. Vaimon repliikki luettiin usein itsessäänkin epäsananmukaiseksi, mutta samalla sen tulkittiin monimielistävän miehen repliikin (ja joissain tulkinnoissa osittain myös edeltävien virkkeiden 5–7 KHD:n; ks. s. 233–). Sen ironian kohde on miehen repliikki (ja tätä edeltävän KHD:n referoima miehen puhe), uhrina mies. Lopun KHD taas (virkkeet 10–11) ei saanut koelukijoilta epäsananmukaisia tulkintoja, mutta se tulkittiin silti ivalliseksi ja se paljasti vaimon repliikin epäsananmukaisuuden ja ivallisuuden, joten tätä kautta senkin ivan kohteena on miehen repliikki ja uhrina mies. Mutta jos kertojan tulkitaankin ironisoivan paitsi miestä ja tämän edustamaa suomalaista miestyyppeä myös ylipäätään suomalaista juhlimis- ja juomisdiskurssia (vrt. s. 228–), virkkeiden 10–11 KHD:ssa ivan kohteena on melkein koko teksti(n) kuvaama tilanne) ja uhreina sekä mies että vaimo suomalaisen avioparin edustajina.

Ironisoivan kotekstin vaikutusalan pituus voi siis vaihdella lähiympäristöstä melkein koko tekstiin (vrt. Myers-Roy 1981: 420). Vaikutuksen suunta on esimerkissämme tyyppillisesti taaksepäin. Vaimon repliikki ja lopun KHD ironisoivat niiden edellä sanottua, joten niitä voisi kutsua *regressiivisesti* eli *anaforisesti ironisoiviksi koteksteiksi*. Kohvak-

ka käyttää kotekstia ironisoivista jaksoista nimitystä *Nachtrag* (1997: 128–133), mutta todennäköisesti on olemassa myös *progressiivisesti* eli *kataforisesti ironisoivia koteksteja*. Esimerkiksi otsikko saattaa olla olennainen vihje tekstin ironisuudesta, mitä osoittaa Kohvakankin käyttämä metodi: hän on valinnut aineistoonsa tekstejä mm. niiden otsikon antaman ensivaikutelman perusteella (mts. 44). Progressiivisten ironisten kotekstien olemassaoloon viittaa myös esimerkkinne virkkeiden 5–7 KHD, jonka oli merkinnyt ironiseksi pari koehenkilöä, joten näissä tulkinnoissa KHD saattoi muokata maaperää miehen jäljessä tulevan repliikin ironisesti monimieliselle tulkinnalle (vrt. s. 234).

Mutta on esimerkissämme sellaistaakin ironiaa, jossa epäsananomukaisuus ja iva sijaitsevat samassa kohtaa. Jos miehen repliikin tulkitsee itseironiaksi, sen ironinen monimerkityksisyys sijaitsee repliikissä, johon (ja jonka lausujaan) iva myös kohdistuu. Kutsun tällaista lausumaan itseensä kohdistuvaa ja lausuman monimielistävää ironisuutta *refleksiivisesti* eli *homoforisesti ironisoivaksi kotekstiksi* (lyhyesti *refleksiivi-ironiaksi*, koska kerran tällainen jakso on itsessään ironinen). Refleksiivi-ironia ei ole sama kuin itseironia. Itseironiassa yhtenevät ironian tuottaja ja uhri, refleksiivi-ironiassa lausuma/teksti ja kohde. Miehen repliikki on sekä itse- että refleksiivi-ironiaa, mutta myös lausujaa itseään pilkkaamaton refleksiivi-ironia on mahdollista. Esimerkkitekstissämme vaimo voisikin ivata miestään toistamalla pilkallisella äänellä tämän repliikin *jos mä vaikka pääsen sellaseen tunnelmaan*, jolloin ironian kohteena olisi repliikki, mutta uhrina repliikin »alkulähde» mies eikä vaimo, repliikin toistaja.

Ironisoivien kotekstien vaikutus perustuu koherenssiin: kun lukija löytää tekstistä jostain (yllättävästä) kohtaa ivaa, hän joutuu tulkitsemaan ivallisiksi myös muuten ivattoman näköisiä jaksuja, jotta hän voisi ymmärtää tekstin yhtenäiseksi tai mielekkääksi (vrt. Rahtu 1991a: 116–117). Esimerkkitekstimme dialogi oli mahdollista lukea monimerkityksiseksi, sananomukaisesti tunnelmasta ja viininostosta ja epäsananomukaisesti miehen juoma- ja puhutavoista kertovaksi, koska ympäröivä KHD puhui ivallisesti nimenomaan miehen juomatavoista. Dialogin ironinen tulkinta siis auttoi kokemaan tekstin puheenaiheeltaan yhtenäiseksi.

Tekstin merkitystä etsittäessä vastaus kysymykseen »ironiaa vai ei?» riippuu siitä, mitä kysymys tarkoittaa. Jos kysytään tekstin kokonaismerkitystä, myönteinen vastaus on mahdollinen vasta, kun huomataan kertojan tähtäävän koko tekstillä ironiseen tulkintaan, modaalisesti ja/tai propositionaalisesti sananomukaista merkitystä modifioiden. Jos taas kysytään, onko tekstissä — missään kohtaa — ironiaa, riittää, kun löydetään diskurssihierarkian joltain tasolta jokin jakso, jossa on modaalii- tai propositionaalista ironiaa, joko refleksiivisesti tai kotekstuaalisesti.

IRONIA KONTEKSTISSA

Yllä kuvaamani ironinen koherenssi on yhtä paljon kontekstin kuin tekstin ilmiö: se syntyy viime kädessä tulkitsijan päässä (vrt. Karvonen 1995: 55–56). Tulkitessamme tekstiä yhdistelemme tekstin osia ja viestejä paitsi toisiinsa myös tekstinulkoisiin tietoihimme ja kokemuksiimme (ks. esim. s. 231–232 koehenkilöiden 1–5 tulkintoja näytetekstin topiikista). Jos teksti jotenkin leikkii totutulla, saatamme turvautua ironiseen koherenssiin. Esimerkkitekstimmme dialogin monimerkityksisyyden lukemista nimenomaan ironiaksi edisti kotekstin lisäksi tekstinulkoinen konteksti: lukijan kulttuurinen tieto siitä, että jos

suomalainen aviopari keskustelee juhlimiskäytänteistä verhotuin sanakääntein, takana saattaa piillä kritiikkiä tai leikkiä. Kertojan äänen ironista tulkintaa taas edisti tieto suomalaisesta juhlimisdiskurssista: jos kertojan havaittiin KHD:ssa yhtyvän vaimon kommentteihin miehestään, teksti osattiin lukea osaksi suomalaisuuden usein ironisia kuvauksia. Näin ironinen tulkinta auttoi kokemaan tekstin koherentiksi tekstilajinsa, fiktiivisten avioliittokuvausten, edustajaksi.

Tekstin kontekstivihjeiden on oltava koherentteja myös suhteessa tekstin tuottajaan: tuottaja on voitava tajuta riittävän kompetentiksi ottamaan kaksikasvoisen kertojan rooli, tuottamaan tahallisen monimielistä tekstiä. Jos tekstin inkoherenssi vaikuttaa vahingolta, sitä ei tulkita ironiaksi, koska ironia on voitava kokea intentionaaliseksi, tarkoitetuksi, tuottajan tahtomaksi (vrt. Rahtu 1991b: 200–201). Tämä osaltaan selittää sitä, että ironia on kulttuurissamme arvostettua ja ironisoijat usein koetaan älykkäiksi.

IRONIA TULKINTAPROSESSINA

Milloin tulkitsija etsii syytä tekstin inkoherenssiin juuri ironiasta? Kenties eniten on viime vuosina kommentoitu Sperberin ja Wilsonin (1986: 237–243) esittämää selitystä. He kuvaavat ironian tulkintaa kaikuun pohjautuvaksi tunnistamiseksi: ironisiksi voidaan tulkita ilmaukset, joissa kuullaan kaiku jostain aiemmin sanotusta tai ajatellusta taikka ajassa/tietoisuudessa olevasta ja jotka tajutaan nimenomaan kaiullisiksi. Siis itse asiassa Sperber ja Wilson puhuvat intertekstuaalisuudesta tai interdiskursiivisuudesta. Mutta kuten he itsekin toteavat (mts. 238, 240), kaiullisia eivät ole vain ironiset merkitykset, vaan kaiullisilla ilmauksilla voidaan ilmaista mitä tahansa muitakin asenteita. Ironisuus ei synny kaiku-efektistä sinänsä, eikä mikä tahansa intertekstuaalisuus ole ironiaa (vrt. Rahtu 1991a: 121–123; Lähteenmäki 1994: 342–345). Esimerkkitekstimmekään ironisuuksien ymmärtämistä ei vielä laukaise se, että lukija tunnistaa vaimon tai miehen kaiuttavan pariskunnan yhteistä tietoa miehen juopottelutaipumuksista tai kertojan kaiuttavan stereotypioita suomalaisista juomatavoista ja avioliittokulttuurista. Kaiulla yksin ei selitetä ironian ymmärtämistä, vaan lisäksi ironian tulkitsijan täytyy huomata se, että kaiutettua tekstiä tai diskurssia kohtaan ilmaistaan kriittisyyttä (Sperber ja Wilson 1986: 240). Mutta mistä tuo kriittisyys havaitaan, jos sitä kerran ei ironiassa ilmaista suoraan?

Millaisista asioista on tapana vaieta? Kiusallisista, häpeällisistä, noloista — sanalla sanoen affektisista. Entä milloin on tapana puhua kierrellen? Joko haluttaessa täyttää affektisesta asiasta vaikenemisen aukko esim. kohteliaisuuden vuoksi tai haluttaessa leikkiä. Kun on kyse suomalaisten juomatavoista ja avioliitoista sekä näiden kuvaamisesta fiktion keinoin, liikutaan niin affektin kuin leikinkin alueella. Tulkintaamme ohjaa tieto siitä, että tietyissä ilmiöissä itää riidan tai leikin siemen, ja siksi etsimme niiden mahdollisia versoja: sanoiko joku jotain, jonka voi tulkita kritiikiksi tai leikiksi? Ironian havaitsemista edeltää siis ironian odotus! Koehenkilöiden tulkintaahan ohjasivat ainakin odotukset riitaisuuksista (ks. lukua *Tulkinnat ja odotukset*) ja varsinkin minun tulkintaani myös odotukset huumorista (ks. lukua *Kertojan ironiaa?*). Nämä odotukset teksti palkitsi.

Odotuksen vaikutus ironiseen tulkintaan vaihtelee. Konventionaalisen ironian ymmärtämisessä riittää, kun havaitsee tietyn kielellisen ilmauksen ja tietää kokemuksesta, että tuon ilmauksen yksi tyypillinen tulkintatapa on ironinen. Jos konteksti sulkee pois muut

kuin ironiset tulkintavaihtoehdot, ironinen tulkinta varmistuu. Vaikka esimerkkitekstimme ei ole siinä mielessä konventionaalista ironiaa kuin jotkin lekseemit tai kollokaatiot (vrt. s. 224–226), se kuitenkin kuvaa suomalaiselle lukijalle tuttua tilannetta tutulla tavalla. Niinpä tulkitsija etsii tuolle tavallisuuden tavalliselle kuvaamiselle mieltä ja saattaa päätyä ironiseen tulkintaan, semminkin kun kaunokirjallinen sekä suomalaisuuteen ja juomiskulttuuriin liittyvä perinne häntä tähän ohjaavat. Siis ironista tulkintaa voi edistää paitsi ironiseksi konventionaalistunut ilmaus itsessään myös konventionaalinen konteksti, esimerkkitekstissämme tekstilaji ja tulkitsijan tieto tekstin aihepiiristä.

Ainutkertaisen ironian havaitsemista ohjaavat odotukset kuten konventionaalisenkin ironian havaitsemista, mutta nuo odotukset virittyvät ehkä enemmän tekstinulkoisessa kuin -sisäisessä kontekstissa. Kun konventionaalinen ironia avautuu tekstin kontekstivihjeiden perusteella helposti melkein kenelle vain, ainutkertaisen ironian huomaaminen riippuu paljon esimerkiksi tulkitsijasta itsestään. Minun tulkintani esimerkkitekstistämme pohjautui mitä ilmeisimmin ironiantutkijan hanakkuuteen löytää ironiaa. Koehenkilöt olivat kuka kuinkakin vapaita tämäntyyppisestä ironianodotuksesta, mutta kun tekstin ironisuutta kysyttiin suoraan, koehenkilöt löysivät vaivatta erilaisia ironisia jaksoja ja merkityksiä. Siis E-kysymys oli heille se tekstinulkoisen konteksti, joka viritti ironian odotuksen.

Ironiaa on kuvattu odotuksenvastaisuudeksi (esim. Laitinen 1988: 60; Haverkate 1990: 79). Tämä kuvaus muistuttaa gricelaista ajattelua, että ihminen noudattaa normaalisti määrän, laadun, relevanssin ja tavan maksimiam eli puhuu sananmukaisesti, joten epäsananmukainen puhe rikkoo maksimin noudattamisen odotusta ja aiheuttaa erilaisia implikaatioita (Grice 1975 ja 1978; Chen 1990). Tällöin ironia olisi maksimin rikkomista, odotuksenvastaista kielenkäyttöä. Onkin varmaan tilanteita, joissa ironia on täysin yllättävää ja odotuksenvastaista — mitä yllättävämpää, sen prototyypisempää. Mutta on myös tilanteita, joissa voi hyvinkin odottaa ironiaa tai ironista vitsailua. Ainakin esimerkkitekstimme ironisia tulkintoja näyttävät edistäneen nimenomaan lukijoiden täytyneet odotukset, kulttuurimme jäsenten yhteiset kokemukset siitä, että pariskuntien fiktiivisissä kuvauksissa todennäköisesti keskitytään ristiriitoihin, joita kuvataan vihjaillen ja usein myös ironisesti.

Joskus kielellinen tulkinta syntyy odotuksen täyttymisestä, joskus sen täyttymättömyydestä. Ja odotuksia on aineistoni valossa ainakin kahdenlaisia: joskus odotetaan sananmukaista, joskus epäsananmukaista kielenkäyttöä. Esimerkiksi ironia on jokseenkin odotuksenmukaista pakinoissa ja tv-sketseissä, ja on jopa muodostunut tekstilajeja — satiiri ja parodia — joiden konstitutiivinen piirre on juuri ironia. Joissakin tilanteissa ja tekstilajeissa taas — vaikkapa hautajaispuheissa ja viranomaistiedotteissa — ironiaa ei odoteta. Mitä odotuksenmukaisempaa ironia jossain tilanteessa on, sen vähemmän vihjein se voidaan esittää ja ymmärtää, ja toisaalta mitä yllättävämpää ironia tilanteisten odotusten kannalta on, sen selvemmin se täytyy merkitä, jotta se voitaisiin huomata. Esimerkkiteksti tulkintoineen havainnollistaa tätä paradoksisesti: koska sen konteksti — tekstilaji ja kuvauksen aihe — virittää ironian odotuksia, ironia on voitu merkitä niin pienin vihjein, että se ei näkynyt koehenkilöiden tulkinnoissa heti spontaanisti, mutta kun ironisen tulkinnan mahdollisuutta tarjottiin, tekstin ironiavihjeet löytyivät helposti ja jäsentyivät vaivatta ironiaa tukeviksi.

MITÄ IRONIA KERTOO KIELELLISESTÄ MERKITYKSESTÄ?

YKSI TIE, KAKSI ASIAA

Miksi ihmiset eivät puhu suoraan vaan sanovat asiansa kiertäen tai monitulkintaisesti? Eivätkö he pelkää tulevansa väärinymmärretyiksi? Miksei esimerkiksi tekstikatkelmamme vaimo sano suoraan, että hän arvelee miehen valmistelevan känniä? Miksei mies sano suoraan: »jos mä vaikka pääsen sellaseen känniin»? Miksei kertoja yksinkertaisesti kirjoita, että Suomessa vaimot vinoilevat miehilleen juomisesta?

Ensinnäkin ihmisten kielenkäyttöä ohjannee jonkinlainen leikinlaskun tarve: tarve ilmaista asioita arvoituksellisesti, epäsuorasti, monimerkityksisesti. Ja epäsuorasti sanotun ymmärtäminen taas tuottaa mielihyvää: teksti »tuottaa syvimmän mielihyvän silloin, kun sen onnistuu saada itsensä kuulluksi epäsuorasti; silloin kun sitä lukiessa joudun tuon tuosta nostamaan pääni, kuuntelemaan jotain muuta» (Barthes 1993b: 36). Voisi näitä leikinlaskun ja mielihyvän pyrkimyksiä kai Jakobsonia mukaillen (1990: 76–79) kutsua myös kielenkäytön poeettiseksi funktioksi: pyrkimykseksi käyttää kieltä kielen vuoksi, tuottaa kielellistä ja älyllistä mielihyvää itselle ja toiselle, osoittaa omaa ja koetella toisen kielellistä ja älyllistä kompetenssia. Jos kieltä käytettäisiin vain mahdollisimman suuren ymmärrettävyyden takaamiseen ja »pelkkien tosiasioiden» ilmaisemiseen, inhimillinen kulttuuri olisi tylsää ja sävytöntä. Kielenkäyttö on jotain *per se*.

Ajatus kielellisen merkityksen monifunktioisuudesta ja noiden funktioiden yhtäaikaista toteutumisesta tekstissä saa ironiantutkimuksesta vahvaa tukea (ks. esim. Halliday 1978: 22; Shore 1993: 191). Ironinen teksti ilmaisee yhtä aikaa sananmukaisen ja epäsananmukaisen viestin, ja ironinen tulkinta syntyy noiden (vähintään kahden) viestin ristivetona tai summana. Ironian tajuaminen ei siis ole vain sananmukaisen pinnan alle katsoamista, vaan sekä pinnan että piiloviestin yhtäaikaista hahmottamista. Siksi ironia-määrittelmäni epäsananmukaisuus-kriteeri vaatii täsmennystä: ironista ilmaisutapaa on parempi sanoa monitulkintaiseksi kuin epäsananmukaiseksi.

Valitsemalla monitulkintaisen ilmauksen ihminen saa sanotuksi yhdellä lausumalla monta merkitystä; hän saa puhutuksi paitsi maailmasta myös asenteista(an) maailmaan ja maailmankuvaustapoihin. Esim. leikkimällä predikaatiolla ja/tai referenssillä vaimo ja mies tuottavat yhtä aikaa ainakin kaksi merkitystä ja saattavat nämä toistensa ristivaloon: tunnelmaan pitäisi/voisi päästä juomatta, mutta kun mies ei pääse, niin hän juo, mitä kumpikin ehkä paheksuu tai arvelee toisen paheksuvan tai yhteisön ylipäättään paheksuvan. Tämä yhteisömmä paheksunta tuli kirkkaasti näkyviin varsinkin niissä koehenkilöiden vastauksissa, joissa pariskunnan suhteen laatua kuvattiin ilmaisemalla, että välit e i v ä t ole huonot (ks. tarkemmin s. 232). Vaimon ja miehen monimieliset lausumat kaiuttavat tätä paheksumisen ääntä. Henkilöt siis osoittavat intertekstuaalisuuden avulla — ujuttamalla tekstiinsä piilotekstin (Karvonen 1995: 98) tai subtekstin (Tammi 1991) — paitsi joko kohteliaisuuden tai leikinhalun motivoimaa epäsuoraa kritiikkiä myös hallitsevansa alkoholin käyttöön liittyvää diskurssia ja näin kuuluvansa suomalaiseen kulttuuriin. Myers Royn (1981: 409) mukaan ironian yhtenä funktiona onkin vahvistaa keskustelijoiden keskinäistä yhteisyyttä.

KOODI VAI PÄÄTTELY?

Esimerkkimme erilaiset tulkinnat valaisevat kysymystä, mihin kielen ymmärtäminen ylipäätään perustuu: koodiin vai päätteelyyn (esim. Grice 1975 ja 1978; Sperber ja Wilson 1986: 1–15). Onko ymmärtäminen ikään kuin automaattista, kielikyvystä ja kielen säännöistä johtuvaa, niin että sama ilmaus saa aina ja kaikilta saman tulkinnan? Vai onko se päätteelyä, erilaisia vaihtoehtoja pois sulkevaa päätymistä lopulliseen tulkintaan?

Näytteemme dialogia voi pitää esimerkkinä siitä, miten keskustelijat päätyvät tulkitoihinsa: he kamppailevat merkityksistä («merkityksistä neuvottelu» — ks. esim. Lehtonen 1996: 186 — on mielestäni usein turhan rationalisoiva kuvaus kielellisistä, varsinkin ironisista, käytännöistä). Miehen repliikin lausujasta ei ole epäilystä, mutta sen merkityksen hallinnasta käydään kisaa. Puhuessaan »maailmasta» puhuja myös kommentoi toisen sanomaa ja joskus jopa onnistuu antamaan sille uuden merkityksen. Puhujan ja kuulijan roolit eivät siis välttämättä yhtene merkityksenhallitsijuuden kanssa: kun keskustelu etenee, aiemmin sanottu voikin saada aivan muun merkityksen kuin sen alkuperäinen sanoja oli tarkoittanut. Joskus tuo uusi merkitys muuttuu keskustelun osapuolten yhteiseksi näkemykseksi, joskus siitä kisaillaan pitkin matkaa.

Myös lukeminen on tulkintavaihtoehdosta toiseen etenevä prosessi: tulkitsemme paitsi juuri silmiemme edessä olevaa myös sitä, minkä jo luimme; tekstin alkupään merkitykset voivat muuttua yllättävästikin tekstin edetessä ja kontekstin karttuessa. Ja toisin päin: teemme lukiessamme kaiken aikaa oletuksia siitäkin, mitä emme vielä ole lukeneet — jo luettu ohjaa kohta luettavan tulkintaa. Lisäksi tekstin ulkopuolelta saattaa tulla jotakin, joka muuttaa tulkinnan suuntaa; esimerkissämme varsinkin E-testikysymys sai lukijat kokemaan ensin neutraalilta näyttäneen tekstin ironiseksi.

Vastaus kysymykseen »koodi vai päätteely?» näyttää olevan sekä että. Emme päädy tekstin tulkintaan automaattisesti emmekä samasta tekstistä kaikki samaan tulkintaan, vaan prosessoimme ja päättelemme. Mutta päätteely ei lähde tyhjästä, se ei ole vapaata eikä mielivaltaista: sitä ohjaavat erilaiset kognitiiviset, tilanteiset ja kulttuuriset normit. Yhdenlaista koodia nekin.

ESIMERKKI MISTÄ?

Mitä yhdellä esimerkkitekstin katkelmalla voi kertoa sellaisesta laajasta ja monipuolisesta ilmiöstä kuin ironia? Mistä se on esimerkki — kaikenlaisistako mahdollisista ironisista teksteistä? Tietenkään ei ole mahdollista kerätä aineistoa, joka kuvaisi ironian laidasta laitaan. Ainutkertainen ironia — tutkimukseni pääkohde — ei ole vakiintunut mihinkään tiettyihin kielenpiirteisiin, vaan sitä voidaan ilmaista melkein millä keinoin hyvänsä. Ironiaa ei siis voi tutkia kvantitatiivisesti, luottaen siihen, että kyllin iso ja monipuolinen aineisto sisältäisi kaikki mahdolliset ironiset merkitykset tai ilmaisukeinot. Aineistoa voi käyttää hypoteesien testaamiseen.

Yksi lähtöhypoteesini oli, että tekstin merkitykseen pääsee käsiksi tutkimalla tulkintaa. Tulkinta heijastaa paitsi tekstin merkityksiä myös tulkitsijaa. Siksi on hyvä tutkia erilaisia tulkintoja: ne auttavat hahmottamaan, mikä tulkinnassa tuli tekstistä, mikä kontekstista. Kun usein perinteisessä pragmatiikassa tutkija kuvittelee esimerkkinsä kontekstin

tai tekstintutkimuksessa päättelee kontekstin vain tekstin antamien vihjeiden perusteella, minun menetelmässäni konteksti ei ole niinkään tutkijan vallassa. Olen tehnyt tutkijanpositioni introspektion avulla näkyväksi: lukija näkee, mikä tekstissä ja kontekstissa oli tulkintani perusteena. Mutta koska lisäksi luetin esimerkkini muilla, vieläpä itselleni melko tuntemattomilla lukijoilla, sain myös itsestäni suhteellisen riippumattomia tulkintoja. Sellaiset voivat tarjota tutkijalle näkökulmia ja lukutapoja, jotka eivät pälkähtäisi päähän pelkän oman luennan perusteella. Lisäksi koelukijoiden käyttö myös antaa vakuuttavuutta joillekin tutkijan lukutavoille tai vie sitä joiltakin. Koehenkilöiden tulkinnat ovat lähempänä »tavallista» luentaa siinäkin mielessä, että he käyttävät lukemiseensa suunnilleen sen verran aikaa kuin on »normaalia»; tutkija taas lukee ja lukee aineistoaan, mikä ei voi olla vaikuttamatta hänen tulkintaansa. Ja kun kyseessä on ironisten merkitysten etsiminen tekstistä, useamman lukijan näkemys antaa monipuolisemman kuvan myös siitä, mikä kulttuurissamme ja yhteisössämme ironiaksi koetaan.

Vaikka aineiston luettaminen koehenkilöillä kertoo tekstin merkityksestä enemmän kuin pelkkä tutkijaluenta, metodilla on myös rajoituksensa. Ensinnäkin kysymykset tietysti ohjaavat tulkintaa, joten koskaan tällaisella provosoivalla menetelmällä ei voi tavoittaa täysin aitoja tulkintoja. Toiseksi ei ole varmaa, että koehenkilöt aina ymmärtävät kysymyksen niin kuin laatija on ajatellut. Kolmanneksi koetilanne vaikuttaa tulkintaan: on eri asia lukea tekstiä, johon on törmännyt omia aikojaan ja jota on ryhtynyt tulkitsemaan aidosta mielenkiinnosta, kuin lukea tekstiä, jonka on antanut luettavaksi joku luentosarjaa vetävä tutkija. Neljänneksi tekstin merkityksiä etsiviin kysymyksiin vastaaminen ei välttämättä heijasta lukukokemusta sellaisenaan: luonnollisissa lukutilanteissa harvoin eritteleme tulkintaamme siten kuin koetilanteessa. Viidenneksi ei ole sanottua, että koehenkilöt välttämättä aina saisivat lukukokemuksensa kielennetyksi optimaalisen tarkasti, rehellisesti ja yksiselitteisesti. Tai että tutkija aina ymmärtää, mitä koehenkilö tarkoittaa.

Loppujen lopuksi koehenkilöiden tulkinnat ovat tutkijan tulkintoja koehenkilöiden enemmän tai vähemmän ohjatuista tulkinnoista. Mutta tekstejä ja merkityksiä tutkittaessa tutkija sijaitsee aina osin tutkimuskohteensa sisällä — kuuluuhan hän olennaisesti tekstin kontekstiin. Hän voi silti yrittää suhteuttaa oman tulkintansa, ja juuri tässä toisten lukijoiden käyttö auttaa: se näyttää, mikä tutkijan tulkinnassa johtui hänen ja vain hänen kontekstistaan, mikä taas voisi johtua itse tekstistä tai laajemmasta kontekstista.

Viimekätisesti tutkijan tulkintoja suhteuttavat tutkimuksen lukijan tulkinnat ja päätelmät; lukijahan voi vapaasti vakuuttua tai olla vakuuttumatta niistä. Vapautta rajoittaa kuitenkin se, että lukija joutuu paljolti luottamaan tutkijan tulkintoihin koehenkilöiden lukutavoista: hän ei voi esimerkiksi kontrolloida, onko tutkija valinnut lukutavoista tarkasteluun olennaisia vai toisarvoisia piirteitä tai onko hän tulkinnut lukutapoja oikein. Siksi todellisen läpinäkyvyyden ja avoimuuden varmistaisi vasta se, että tutkija julkaisisi myös koehenkilöiden tulkinnat.

LÄHTEET

- BAHTIN, MIHAIL 1991 [1929]: *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Oy Orient Express.
BAKHTIN, M. M. 1987 [1953]: The problem of speech genres. – C. Emerson & M. Holquist (toim.), *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.

- BARBE, KATHARINA 1995: *Irony in context*. Pragmatics & Beyond. New Series. Amsterdam: John Benjamins.
- BARTHES, ROLAND 1993a [1960]: Kirjailijat ja kirjoittajat. – *Tekijän kuolema tekstin synty-mä*. Suomennoksen toimittanut Lea Rojola. Tampere: Vastapaino.
- 1993b [1973]: *Tekstin hurma*. Tampere: Vastapaino.
- CHEN, RONG 1990: *Verbal irony as conversational implicature*. Muncie, Indiana: Ball State University.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1996: A reply to Henry Widdowson's 'Discourse analysis: a critical view'. – *Language and Literature* 5 (1) s. 49–56.
- GIBBS, RAYMOND W. – O'BRIEN, JENNIFER 1991: Psychological aspects of irony understanding. – *Journal of Pragmatics* 16 s. 523–530.
- GOODWIN, CHARLES – DURANTI, ALESSANDRO 1992: Rethinking context: an introduction. – Alessandro Duranti & Charles Goodwin (toim.), *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon*. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language No 11. Cambridge University Press.
- GRICE, H. PAUL 1975: Logic and conversation. – Peter Cole & Jerry L. Morgan (toim.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- 1978: Further notes on logic and conversation. – Peter Cole (toim.), *Syntax and semantics 9: Pragmatics*. New York: Academic Press.
- HALLIDAY, M. A. K. 1978: *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, RUQAIYA 1980: *Cohesion in English*. English Language Series. Bath: Longman.
- HAVERKATE, HENK 1990: A speech act analysis of irony. – *Journal of Pragmatics* 14 s. 77–109.
- IKOLA, OSMO 1961: *Das Referat in der finnischen Sprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen*. Suomalaisen tiedeakateman toimituksia B 121. Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- JAKOBSON, ROMAN 1990: The speech event and the functions of language. – Linda R. Waugh & Monique Monville-Burston (toim.), *On language*. London: Harvard University Press.
- KARVONEN, PIRJO 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. SKST 632. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUFER, DAVID S. 1981: Understanding ironic communication. – *Journal of Pragmatics* 5 s. 495–510.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKST 713. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOHVAKKA, HANNELE 1997: *Ironie und Text. Zur Ergründung von Ironie auf der Ebene des sprachlichen Textes*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- KOSKI, MAUNO 1992: Erilaisia metaforia. – Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.), *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomi 162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 1988: Pitääkö vai saako — modaaliverbin kaksoissidos. – *Virittäjä* 92 s. 57–83.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. Suomi 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

den Seura.

- LEHTONEN, MIKKO 1996: *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökoh-
tia*. Tampere: Vastapaino.
- LYONS, JOHN 1978: *Semantics*. Cambridge University Press.
- LÄHTEENMÄKI, MIKA 1994: Ironia, relevanssi ja kielen dialogisuus: kaikuteoria ironian
selittäjänä. – *Virittäjä* 98 s. 339–356.
- MYERS ROY, ALICE 1981: The function of irony in discourse. – *Text* 1 (4) s. 407–423.
- NASH, WALTER 1986: *The language of humour. Style and technique in comic discourse*.
English language series. New York: Longman Inc.
- NUMMI, JYRKI 1985: Parodian poetiikkaa. – Anna Makkonen (toim.), *Kirjallisuudentutki-
jain seuran vuosikirja* 38. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nykysuomen sivistyssanakirja. Vierasperäiset sanat*. Neljäs painos. Toimittanut Nykysuo-
men laitos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja WSOY, 1978.
- ONIKKI, TIINA 1992: Paljon pystyssä. – Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne
& Tiina Onikki (toim.), *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomi
162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAHTU, TOINI 1991a: Pahan professorin kaksiteräinen kieli: mikä panee tulkitsemaan tekstin
ironiseksi? – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi & Mirja Saari (toim.), *Leikkauspis-
te. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä*. Suomi 158. Helsinki: Suomalaisen Kirjalli-
suuden Seura.
- 1991b: Millainen teksti tulkitaan ironiseksi? – Jussi Niemi (toim.), *Papers from the
eighteenth Finnish conference of linguistics*. Kielitieteellisiä tutkimuksia 24. Joen-
suun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- RIMMON-KENAN, SHLOMITH 1993 [1983]: *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. Tie-
tolipas 123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHORE, SUSANNA 1993: A functional and social-semiotic perspective on language, Context
and Text. – *SKY* 1993.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986: *Relevance. Communication and cognition*. London:
Basil Blackwell.
- TAMMI, PEKKA 1991: Tekstistä, subtekstistä ja intertekstuaalisista kytkennöistä. Johdatusta
Kiril Taranovskin analyysimetodiin. – Auli Viikari (toim.), *Intertekstuaalisuus —
suuntia ja sovelluksia*. Tietolipas 121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Jyväskylä: Gaudeamus.
- TUPPURAINEN, HANNA 1991: *Kieltojen merkitys ja käyttö keskustelussa*. Licensiaatintyö.
Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VIRTANEN, MATTI 1982: *Änkyrä, tuiske, huppeli: muuttuva suomalainen humala*. Helsinki:
WSOY.
- VOLOŠINOV, VALENTIN 1990 [1929]: *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*. Tampe-
re: Vastapaino.
- WERLICH, EGON 1983: *A text grammar of English*. 2. durchges. u. erg. Aufl. Heidelberg:
Quelle und Meyer.
- WIDDOWSON, H. G. 1995: Discourse analysis: a critical view. – *Language and Literature*
4 (3) s. 157–172.
- 1996: Reply to Fairclough: Discourse and interpretation: conjectures and refuta-
tions. – *Language and Literature* 5 (1) s. 57–69.

IRONY OR NOT?

THE MEANING OF TEXTS AND CONDUCTING RESEARCH IN THIS FIELD

The article considers the question of whether certain passages of a text or the text as a whole can be interpreted as conveying irony. The aim is to formulate generalisations about the creation of textual meaning. Irony is restricted here to the intentional use of multiple interpretation to present in a concealed manner some (facetious) criticism targeted at something or someone. The method used is to analyse people's interpretations of an example text, as only interpretation will reveal whether the irony has been conveyed to the reader or not. The writer compares her own views with the interpretation of the text by test readers and thus obtains a diverse picture of the influence of text-internal and text-external contexts on interpretation.

The non-literal nature of irony can be conveyed either as modal irony (attitudes, expression of interpersonal relations) or propositional irony (concerning the predicate or a reference). The text passage may convey irony in context: regressive ironizing cotext has its impact backwards in the text, whereas progressive ironizing cotext has a forward impact. There is also reflexive irony, with its impact on the passage itself. The impact of ironizing cotext is based on coherence: if the reader is to interpret a text as coherent or meaningful, he or she must interpret as conveying irony those sections which, if taken literally, would cause incoherence in the text. Coherence also has an influence in a text-external context: the reader searches for coherence in relation to his or her own cultural and cognitive expectations, text conventions, the source of the text, etc. Thus the expectation of irony facilitates the process of interpreting it. Expectation explains the understanding of irony better than the Sperber and Wilson 'echo' theory: it explains why some expressions — sometimes echoic, sometimes non-echoic — are interpreted as conveying irony, and some not.

The effect of expectation on the interpretation of irony varies. The interpretation of unique, situational irony is based largely on the fact that the literal expectation is not fulfilled. The interpretation of conventional irony — for example parody or satire — indicates, on the other hand, that indirectness is expected in these types of text. This questions the Gricean explanation that the interpretation of indirectness is always based on the expectation of literal language use. There is a continuum between completely expected and completely unexpected irony, on which irony is coded in different ways and to different degrees. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Suursuontie 1, 00630 Helsinki